

**Arkæologi
i Slesvig**

**Archäologie
in Schleswig**

14 · 2012

Arkæologi i Slesvig
Archäologie in Schleswig

14 • 2013

Arkæologi i Slesvig
Archäologie in Schleswig

14 • 2013

Symposium Jarplund

13.4. – 14.4.2012

Kolofon/Impressum

Arkæologi i Slesvig/Archäologie in Schleswig
14 • 2013

Redaktion og udgivelse/Redaktion und Herausgabe

Lilian Matthes

lima@museum-sonderjylland.dk

Mette Nissen

meni@museum-sonderjylland.dk

Signe Lützau Pedersen

sipe@museum-sonderjylland.dk

Michaela Schimmer

michaela.schimmer@schloss-gottorf.de

Donat Wehner

donat.wehner@ufg.uni-kiel.de

Trykt med støtte fra/

Gedruckt mit Unterstützung von

Museum Sønderjylland, Arkæologi Haderslev

Omslag, grafisk design og opsætning/

Umschlag, Layout und graphische Gestaltung

Holger Dieterich, Kiel

Tryk/Druck

Wachholtz Verlag Neumünster, 2013

ISSN 0909-0533

ISBN 978-87-87584-34-4

Copyright

Ansvar for copyright på de anvendte illustrationer ligger hos de enkelte forfattere. Alle rettigheder, også tryk af uddrag, fotomekanisk gengivelse eller/ og oversættelse forbeholdes. / Die Autoren sind für das Copyright der gelieferten Abbildungen selbst verantwortlich. Alle Rechte, auch die des auszugsweisen Nachdrucks, der fotomechanischen Wiedergabe und der Übersetzung, vorbehalten.

Forord/Vorwort

Det 13. dansk-tyske symposium *Arkæologi i Slesvig/Archäologie in Schleswig* fandt sted på Jaruplund Højskole fra den 13.–14. april 2012. Igen i år deltog en række forskere og dimittender fra det Syd- og Nordslesvigske: Deltagerne kom fra universitet i Kiel, Archäologisches Landesamt Schleswig-Holstein, Kulturerbe Mecklenburg-Vorpommern, Akademie der Wissenschaften und der Literatur Mainz, Sydvestjyske Museer, Museet for Varde By og Omegn, Museet på Sønderkov og Museum Sønderjylland-Arkæologi Haderslev.

Denne gang lå emnerne indenfor perioden fra neolitikum og helt op i nyere tid. Vi blev præsenteret for en bred vifte af emner om bl.a.: fortidsmindeforvaltning, udvikling indenfor bopladsarkæologi fra talrige perioder, ny viden indenfor det arkæobotaniske område, sejlspærringer og deres forbindelse til eksempelvis Dannevirke, yngre bronzealders lerkardepoter, fascinerende ravfund fra Blåvandshukområdet, og geofysiske undersøgelser i Nydam Mose. Ligeledes blev der fremlagt spændende foredrag omhandlende flint fra Helgoland, håndværksmæssig kunnen ved

flintfremstilling i ældre bronzealder fra Nord- og Sydslesvig, og fra nyere tid Catharinenkirken i Jellenbek og dens arkitektoniske udformning samt metoderne ved udredningen af dennes byggefaser.

Symposiet blev muliggjort af støtte fra lederen af Archäologisches Landesmuseum Schloß Gottorf, Prof. Dr. Claus von Carnap-Bornheim, og direktøren for Museum Sønderjylland, Orla Madsen, der også stod for finansieringen af denne publikation.

Layout- og opsætningsarbejde udførtes af Holger Dieterich, ligesom trykningen af dette nummer igen lå i hænderne på Wachholtz Verlag Neumünster ved Renate Braus.

Til sidst vil vi sende en stor tak til Dr. Sunhild Kleingärtner for hendes store indsats i redaktionen over en årrække. Vi byder således velkommen til det nye redaktionsmedlem Dr. Donat Wehner, der også deltog ved symposiet i 2012, og Michaela Schimmer. Signe Lüttau Pedersen træder ud af redaktionen – også en stor tak til hende for hendes store indsats!

Michaela Schimmer • Donat Wehner • Mette Nissen • Signe Pedersen • Lilian Matthes
Haderslev / Kiel, April 2013

Vom 13. bis 14. April fand das 14. deutsch-dänische Symposium *Akæologi i Slesvig/Archäologie in Schleswig* in der Jarplund Højskole statt. Bewährter Anlass war der wissenschaftliche Austausch von in Nord- und Südschleswig tätigen Archäologen.

Die Teilnehmer setzten sich aus Wissenschaftlern der Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz, des Archäologischen Landesamtes Schleswig-Holstein, des Den Antikvariske Samling Ribe, des Landesamtes für Kultur und Denkmalpflege, Mecklenburg-Vorpommern, des Museums Sønderjylland, Haderslev, des Museet på Sønderkov, Brørup, des Museet for Varde By og Omegn, Varde und der Universität Kiel zusammen. Kraft ihrer spannenden Beiträge zu aktuellen Ausgrabungen, Funden, Befunden und Forschungsfeldern war das Treffen ein voller Erfolg. Die Themen waren breit gefächert und reichten von be- tauchten mittelalterlichen Seesperren bis hin zu aktuellen geomagnetischen Untersuchungen des Nydam-Moors. Präsentiert wurden bodendenkmalpflegerische Aspekte, Siedlungsgrabungen verschiedenster Zeitstellung, bronzezeitliche Grabhügel und neuzeitliche Kirchenbestattungen. Im Fokus standen u. a. jungbronzezeitliche Gefäßdepots, faszinierende Bernsteinfunde von der dänischen Westküste und der Werkstoff Flint. Wir freuen uns sehr, die Erträge des grenzüberschreitenden Sym-

posiums im nunmehr 14. Band präsentieren zu dürfen.

Prof. Dr. Claus von Carnap-Bornheim, Leiter des Zentrums für Baltische und Skandinavische Archäologie und Direktor des Archäologischen Landesamtes sowie des archäologischen Landesmuseums in Schleswig, und Dr. Orla Madsen, Leiter des Museums Sønderjylland, sei für die Unterstützung sowie Finanzierung der Veranstaltung und der vorliegenden Publikation vielmals gedankt.

Prof. Dr. Ulrich Müller ermöglichte die Ausführung von Satz, Graphik und Layout am Institut für Ur- und Frühgeschichte zu Kiel. Die Aufgabe übernahm dankenswerterweise Dipl.-Des. Holger Dieterich.

Renate Braus vom Wachholtz Verlag betreute in gewohnt zuverlässiger Weise die Drucklegung.

Nicht zuletzt möchten wir Dr. habil. Sunhild Kleingärtner unseren herzlichen Dank ausdrücken. Sie hat sich in den vergangenen Jahren maßgeblich um das Gelingen und Gedeihen des Symposiums verdient gemacht und schied Anfang letzten Jahres aus der Redaktion aus. In die Lücke traten Michaela Schimmer und Dr. Donat Wehner, beide Institut für Ur- und Frühgeschichte zu Kiel.

Ebenso verlässt Signe Lützu Petersen mit diesem Band das Herausgeberteam – auch ihr gebührt ein großes Dankeschön!

Mette Nissen • Signe Pedersen • Lilian Matthes • Michaela Schimmer • Donat Wehner
Haderslev / Kiel, April 2013

Indhold / Inhalt

Jens G. Lauridsen

Bearbejdet oldtidsrav fra kysten omkring Blåvandshuk 9

Klaus Hirsch

Eggebæk. Eine Siedlung des frühen Mittelneolithikums
mit Funden von Helgoländer Flint 19

Julia Goldhammer

Stein in der Bronzezeit: Lithische Inventare
aus Siedlungen Nord- und Südschleswigs 29

Scott Robert Dollar

Hustomter fra senneolitikum og tidligste bronzealder i Vejen kommune. 39

Martin Egelund Poulsen

Treskibede langhuse fra ældre bronzealder ved Vejen i Sydjylland –
bebyggelsen på Kongehøj II 51

Jutta Kneisel und Signe Rode

Bredembek LA 29 – Ein älterbronzezeitlicher Grabhügel
und seine Nutzung durch die Zeiten 59

Jens-Peter Schmidt

Es gibt sie doch! – Der Periode V-zeitliche Gefäßhort
von Norderstapel, Kr. Schleswig-Flensburg 71

Lars Chr. Bentsen

Yngre bronzealder i Oksbøl-området. 85

Per Ethelberg und Pernille Kruse

Das Osterrönfeld-Haus: Status nach 10-jähriger Untersuchung 103

Morten Søvsø

Enkeltgården syd for Kalvslund Kirke – dens historie og udvikling
gennem yngre germansk jernalder og vikingetid 131

<i>Silke Eisenschmidt</i> Syvsig – Eine Siedlung der jüngeren römischen Kaiserzeit und Wikingerzeit bei Vojens	149
<i>Bettina Braunmüller</i> Wikingerzeitliche Opferfunde in Schleswig	165
<i>Michael Alrø Jensen</i> Udgravningerne i Sct. Nicolaj Gade – nyt om Ribes markedsplads i det 9. og 10. århundrede	175
<i>Anders Hartvig og Signe Lützu Pedersen</i> Hvinderupgård og Stagebjerggård – Bybyggeser fra vikingetid og middelalder omkring Kolding	189
<i>Erich Halbwidl und Martin Segschneider</i> Eine mittelalterliche Seesperre in der Förde bei Flensburg	211
<i>Anne Birgitte Sørensen</i> Resultater fra bearbejdningen af Østergård	217
<i>Katja Grüneberg-Wehner und Donat Wehner</i> Ein barockes Frauengrab im Chor der St. Catharinenkirche zu Jellenbek, Lkr. Rendsburg-Eckernförde	227
<i>Susanne Østergaard</i> Brovold på Als – En nytolkning af den befæstede plads Brovolds formål med udgangspunkt i en analyse af dyreknolematerialet	237
<i>Tenna R. Kristensen</i> Museum Sønderjyllands tilsyn med fredede fortidsminder og beskyttede diger	247
Forfattere/Autoren	259

Yngre bronzealder i Oksbøl-området

Lars Chr. Bentsen

I Oksbøl-området vest for Varde (fig. 1) er der gennem de sidste omtrent 15 år foretaget en del større udgravninger, som har afsløret en omfattende bebyggelse fra ældre jernalder. Bebyggelsen omfatter alt fra enkeltgårdsbebyggelse i ældre, førromersk jernalder til mere sammenhængende landsbybebyggelse i sen førromersk og ældre romersk jernalder.

I de senere år har Museet for Varde By og Omegn (VAM) ved flere lejligheder, i tæt forbindelse med flere af jernalderbebyggelserne, fundet bebyggelse fra yngre bronzealder, som er blevet en væsentlig brik i forståelsen af bebyggelsens udvikling i den nordlige Vadehavsregion. Nærværende artikel fremlægger en del af bebyggelsen fra yngre bronzealder i Oksbøl-området, som den kendes i skrivende stund (fig. 2).

Oksbøl Industri, VAM 1463

I 2005 foretog VAM en undersøgelse i forbindelse med en byggesag, og udgravningen afslørede en velbevaret hustomt fra yngre bronzealder. I den forholdsvis lille udgravning blev der ikke dokumenteret ældre jernalder, men på to andre sager blev der dokumenteret jernalder inden for få hundrede meter.

Hus 1 er ca. 21,7 m langt og 6,7 m bredt med et velbevaret system af tagbærende stolper og velbevarede vægstolper bortset

Fig. 1. Den geografiske placering af Oksbøl.

fra i nordøst, hvor vægstolperne mangler (fig. 3). Beboelsesenden mod vest var adskilt fra staldenden i øst af en velbevaret skillevæg. I faget umiddelbart vest for skillevæggen findes mod syd et velbevaret, let indtrukket indgangsparti, som ikke lader sig erkende mod nord. Vestgavlen var ikke bevaret. Husets længde er forudsat, at afstanden mellem gavlv og vestligste tagbærende stolpesæt er tilsvarende den i øst. Østgavlen var velbevaret og afrundet.

Et særtræk ved huset er den neddybede, stenfyldte staldende. Der er næppe tale om

Fig. 2. På i alt fire lokaliteter i Oksbøl-området er der dokumenteret bebyggelse fra yngre bronzealder. 1: VAM 1463, Oksbøl Industri. 2: VAM 1652, Hesselmed Vest. 3: Møllemarksgård 2011. 4: VAM 1685, Sønderbøl.

resterne af en egentlig brolagt staldende, som de kendes fra ældre jernalder, men snarere en udbedring af den nedslidning, dyrene har forårsaget i stalden. På udgravningstidspunktet var dette træk ikke dokumenteret tidligere i museets ansvarsområde.

Huset dateres, udover typologisk, af to keramikfund fra husets tagbærende stolper. Der var primært tale om forholdsvist ukarakteristisk keramik, men både godstypen og et enkelt randskår peger på yngre bronzealder¹.

Møllemarksgård, VAM 1677

I 2011 gravede museet igen omkring Møllemarksgård, denne gang sydøst for selve gården i forbindelse med en udvidelse af en eksisterende grusgrav. Forventningen var naturligvis yderligere bebyggelse fra ældre jernalder, men virkeligheden blev en anden – syv langhuse og to udhuse fra yngre bronzealder, der tolkes som seks gårde samt tomten af en større gårdsenhed fra yngste vikingetid/ældre middelalder (fig. 4).

K1 består af seks sæt tagbærende stolper

1 VAM 1463, X9 og X12.

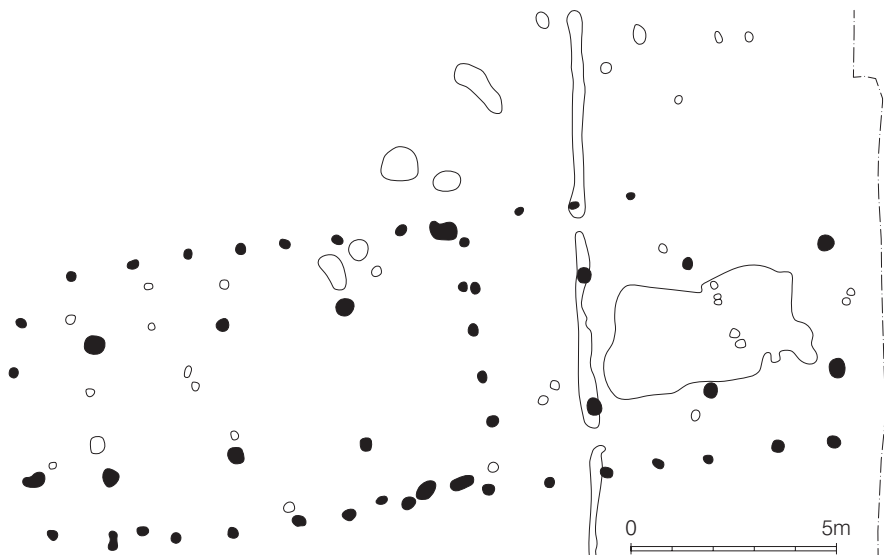

Fig. 3. Grundplan af hus 1, VAM 1463. Få hundrede meter væk er udgravet to hustomter fra ældre jernalder i forbindelse med anlægsarbejder.

med sporadisk bevarede vægstolper mod syd. I husets østende ligger en kogestensgrube centralt placeret mellem stolperne i andet sæt tagbærende stolper, regnet fra øst (fig. 5).

I sydveggen umiddelbart vest for andet sæt tagbærende stolper regnet fra øst ligger to større stolper, som er let indtrukne fra væglinjen. De opfattes som et indgangsparti. Et lignende indgangsparti mod nord kunne ikke erkendes med sikkerhed.

Huset dateres til yngre bronzealder udelukkende på baggrund af hustypologien, da der ikke blev gjort daterende fund i konstruktionen².

K2 består ligeledes af seks sæt tagbæren-

de stolper men i et noget mere uregelmæssigt system. Den nordlige stolpe i fjerde sæt, regnet fra øst, mangler. Det kan ikke afvises, at det kan skyldes bevaringsforhold, men det kan også tænkes, at den aldrig har været der, hvilket ind i mellem også kan konstateres i langhuse fra germansk jernalder. Det er uvist om et syvende stolpear skal opfattes som en del af huset. Stolpernes indbyrdes afstand er umiddelbart lidt mindre end de øvrige, og springet mellem sjette og syvende tagbærende stolpesæt bliver også større end de øvrige, men der kan være tale om en senere forlængelse, som dog kun i sjældne tilfælde er dokumenteret i Danmark (MØLLER 2011, 204 f.).

2 Fra de bedst bevarede huse på VAM 1677 er der udtaget floteringsprøver med henblik på udtagelese af egnet materiale til ¹⁴C-datering, men prøverne er endnu ikke behandle-

de. ¹⁴C dateringerne er led i et forsøg på at etablering og konsolidering af hustypologi i museets ansvarsområde.

Fig. 4. Oversigtsplan over VAM 1677 Møllemarksgård 2011 med samtlige konstruktioner fra både bronzealder og yngre vikingetid/ældre middelalder. I grusgravene omkring Møllemarksgård er der udgravet omfattende bebyggelser fra ældre jernalder (se fig. 1).

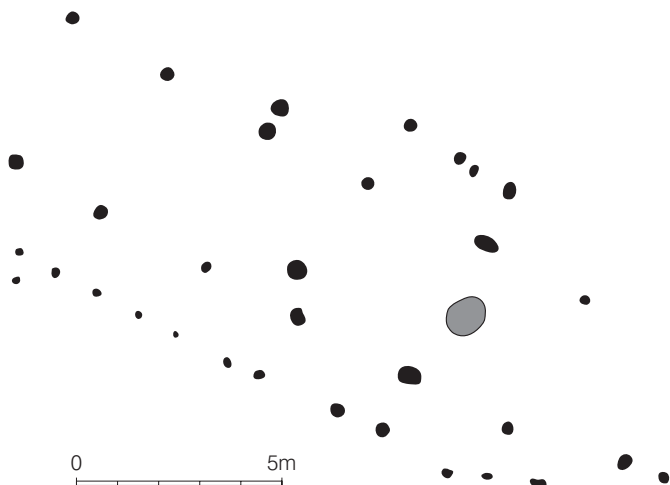

Fig. 5. Detailplan VAM 1677, K1. Husets længde anslås til at være 17,8 m medregnet de ikke bevarede gavle. Bredden er omtrent syv m. Med grå er angivet en kogestensgrube.

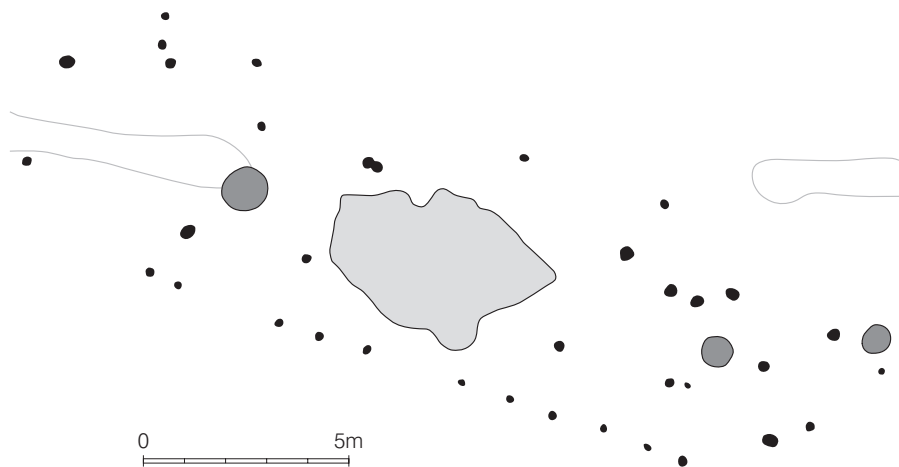

Fig. 6. Detailplan VAM 1677, K2. Huset har inklusiv de formodede gavle målt ca. 18,8 m i længden, medregner man det syvende sæt, 22,9 m. Bredden er 5,5 m.

Vægstolperne var sporadisk bevarede, bedst mod syd. Gavlene var ikke bevarede. I husets vest- og østende lå kogestensgruber placeret centralt i husets længdeakse.

Disse opfattes som tilhørende huset. En tredje kogestensgrube blev dokumenteret umiddelbart nordøst for huset, men den tilhører næppe huset, idet den da vil være

i konflikt med husets formodede østgavl. Kogestensgruberne har sandsynligvis tjent til opvarmning af huset. Traditionelt opfattes kun beboelsesenden som opvarmet, men forsøg har vist, at produktionen af både mælk og gødning er højere ved højere temperaturer, og derfor kan der være god grund til også at opvarme stalden i de kolde måneder (ETHELBERG et al. 2000, 224 f.).

Hverken i syd- eller nordvæggen kunne der erkendes indgangspartier (fig. 6). Indgangen har dog formentlig ligger mellem fjerde og femte sæt tagbærende stolper, regnet fra øst. Her kunne et større, nedslidt område dokumenteres. Der var tydeligvis ikke tale om en regulær nedgravning men snarere en form for aktivitetsområde. Det neddybede område måler omtrent 5,2 x 3,2 m, og var på det dybeste sted 17 cm dybt. I fylden blev der fundet ikke mindre end seks hele og fragmenterede kværne, og der er sandsynligvis tale om et arbejdsområde ("værksted") i forbindelse med fremstilling, (måske renovering), af kværne. Ved soldning af fylden blev der fundet en hel del granitskærver og fragmenter. Arbejdet er formentlig foregået midt i husets indgangsparti, hvor man må formode, at mest dagslys er faldet ind. Langhuse med centralt placeret stald mellem to beboelsesrum kendes (KRISTIANSEN 1999), men karakteren af fylden i dette tilfælde har ledt til ovenstående tolkning (fig. 7).

Den forholdsvis smalle konstruktion med små, tætstillede vægstolper placerer typologisk huset i yngre bronzealder. Der blev ikke gjort fund, der bidrager med en mere præcis datering.

K5 består formentlig af oprindelig syv sæt tagbærende stolper. Antallet af tagbærende stolper beror på en vurdering, som hænger sammen med tolkningen af den formodede vestgavl. Af sikre tagbærende stolper kunne kun erkendes fem sæt, hvor-

Fig. 7. Snit gennem det neddybede, centrale område i VAM 1677, K2, med flere kværne in situ.

af den nordlige stolpe mangler i det ene. Der kan være tale om et delvist placeringsmæssigt sammenfald med husets efterfølger, således at tagbærende stolper fra K3 har forstyrret stolperne fra K5.

Vægstolperne er relativt velbevarede dog mangler den sydvestlige del af husets vestgavl. Der kunne ikke erkendes indgangspartier mod hverken syd eller nord.

De forholdsvis store vægstolper og deres relativt store, indbyrdes afstand placerer typologisk huset i ældre eller mellemste bronzealder. Der blev ikke gjort fund, der kan præcisere dateringen.

K3 er et velbevaret hus bestående af seks sæt tagbærende stolper. Vestenden består af blot to tagbærende stolpesæt med et forholdsvis stort spring i mellem, og dermed er det en mulighed, at det vestligste bevarede sæt i K5 i virkeligheden tilhører det yngre K3. Det forhold, at sættet ligger præcist midt i mellem de to vestligste sæt i K3, kan tale herfor.

Vægstolperne var velbevarede og to sæt veldefinerede, indtrukne indgangsstolper kunne tydeligt erkendes i både nord- og syd-væggen, hvilket placerer husets indgangsparti mellem de to østligste tagbæ-

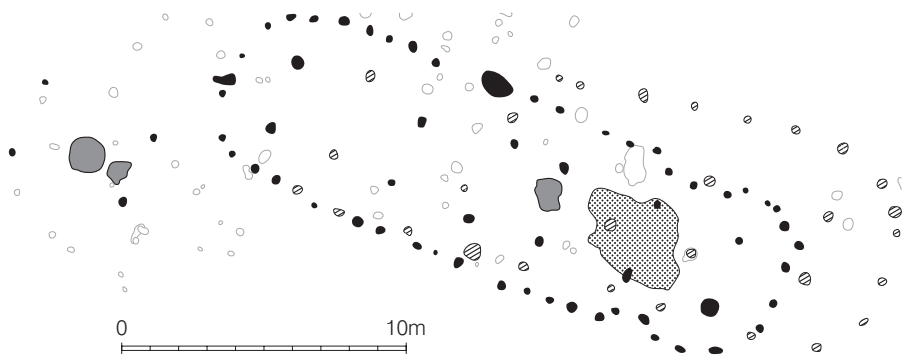

Fig. 8. Detailplan VAM 1677, K5 (skraveret) og K3 (sort). K5 har formentlig været omkring 22 m langt og haft en bredde på 6,9 m. K3 er 20,5 m langt og har en bredde på 6,4 m. Sydvest for gavlen af K3 ses udhuset med kogestensgrube og i husets østende det neddybede parti (grå).

rende stolpesæt. Der kan have været andre indgange, som blot ikke kunne erkendes.

I husets østende lå et neddybet område. Området ligger sammen med indgangen, men placering i husets østlige ende gør at der sandsynligvis er tale om en nedslidning forårsaget af opstaldede dyr. Dermed er det også sandsynligt at huset har haft endnu et indgangsparti, som blot ikke er erkendt. Der kan ikke erkendes en indgang med indtrukne stolper, men der gives flere muligheder for endnu et indgangsparti. Fænomenet kunne i dette tilfælde ikke funktionsbestemmes yderligere. Et lignende fænomen er iagttaget i 1980 i forbindelse med udgravningen af bronzealderbebyggelse ved Nybro, nord for Varde. Her er et større fyldskifte i østenden af et hus med rimelig sikkerhed en nedslidning, forårsaget af opstaldede dyr, da der også blev dokumenteret båseskillerum i husets nordside (NIELSEN/MIKKELSEN 1985).

Umiddelbart vest for det nedslidte parti ligger en kogstensgrube nogenlunde centralt i husets længdeakse (umiddelbart vest for tredje tagbærende sæt fra øst), som også opfattes som tilhørende huset (fig. 8).

De små, tætstillede vægstolper placerer typologisk huset i yngre bronzealder. Der blev ikke gjort fund, der yderligere kunne datere huset.

Til huset hører med stor sandsynlighed et lille "udhus", umiddelbart sydvest for vestgavlen. Når "udhuset" tolkes sammen med K3 skyldes det udelukkende at de to huses orientering er den samme. Udhus sættes i citationstegn, idet det er oplagt at opfatte den store kogestensgrube, som ligger centralt i huset som hørende til huset, og dermed kan man måske snarere opfatte det som værksted eller en anden form for bygning, hvor mennesker har skullet opholde sig. Udhus af denne type er ikke tidligere konstateret i museets ansvarsområde, hvor de først bliver almindelige i ældre jernalder.

K6 består af fem sæt tagbærende stolper, som står noget uregelmæssigt placeret, særligt i østenden. Beboelsedelen består af to sæt tagbærende stolper. En kogestensgrube ligger centralt placeret mellem fjerde sæt tagbærende stolper fra øst.

Væggen var velbevaret i husets nordvestlige del, mens den var sporadisk bevaret i

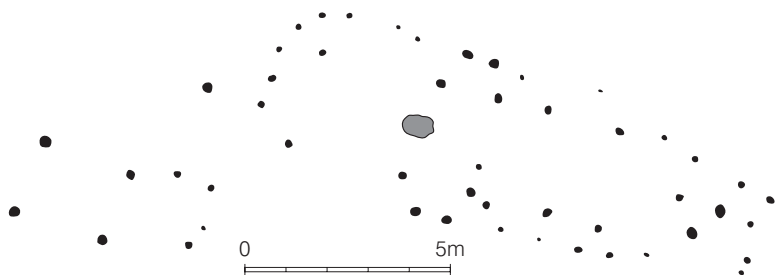

Fig. 9. Detailplan VAM 1677, K6. Langhuset var omtrent 15 m langt og 5,6 m bredt. Østgavlen var delvist bevaret, mens der intet var tilbage af vestgavlen. Umiddelbart vest for huset ligger en del stolper, der ikke umiddelbart kan tolkes, men der kan være tale om rester af et hegn, der har sluttet sig til husets østgavl.

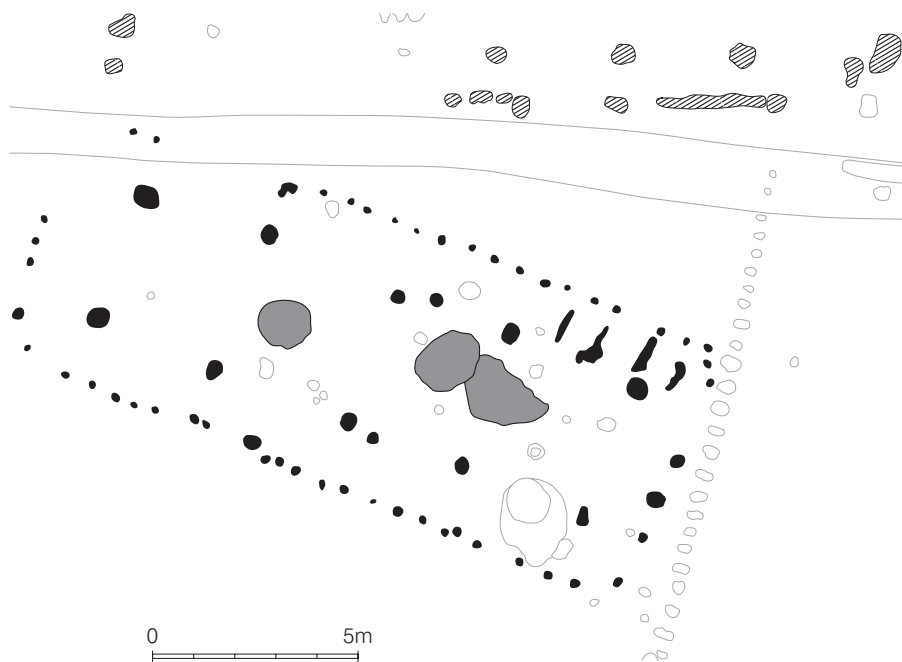

Fig. 10. Detailplan af VAM 1677, K8. Langhuset var 17 m langt og 6,7 m bredt. Med grå farve er de tre kogestensgruber i huset markeret.

resten af huset. To indgange i både nord- og sydvæg var velbevarede i et smalt indgangsparti mellem tredje og fjerde sæt tagbærende stolper, regnet fra øst. Indgangen synes ikke at være indtrukket, men ligger i flugt med væggen. Indgangspartiet var adskilt fra vestenden (stalden) ved en skillevæg.

Til huset knytter sig et lille "udhus" sydvest for vestgavlen, hvor to sæt tagbærende stolper var bevaret. Øst og nordøst for de to tagbærende sæt lå fire små stolper bevaret, som kan tolkes som vægstolper, således at "udhuset" bliver et lille, aflangt hus (fig. 9).

K8 var et generelt meget velbevaret langhus bestående af seks sæt tagbærende stolper, hvoraf det ene sæt kan være en udskiftning, således at huset bestod af mindst fem sæt tagbærende stolper.

Vægstolperne var velbevarede hele vejen rundt om huset. Der ses fire tydelige indgange. Et hegnsforløb, som ikke er dateret, men må være yngre end K8, synes at forstyrre østgavlen, dog ikke så meget at det har berørt alle gavlstolperne fra østgavlen. Østgavlen er generelt dårligt bevaret, og et par af stolperne er væsentligt større end de øvrige væg- og gavlstolper, men tolkningen synes alligevel sikker nok.

Østenden er via de bevarede båseskillelum sikkert identificeret som stald, og rummet har været opvarmet via de to kogestensgruber (som dog ikke har fungeret samtidigt). I den sydøstlige del af stalden ligger endnu en kogestensgrube, som dog næppe har fungeret sammen med K8, idet den ligger foran husets sydøstlige indgang.

I sydvæggen ligger endnu en indgang mellem tredje og fjerde tagbærende stolpesæt, regnet fra øst. En enkelt stolpe i nordvæggen, lige vest for fjerde tagbærende stolpesæt, regnet fra øst, opfattes som den østlige del af endnu en indgang. Den tilhørende, vestlige stolpe (inkl. de fleste af husets nordvestligste vægstolper) var fjer-

net af en agerren. Tilstedeværelsen af en kogestensgrube i indgangspartiet sandsynliggør, at beboelsesdelen har stået i åben forbindelse med indgangspartiet (fig. 10).

Det lille langhus, K12, lå i direkte forlængelse af K8 med en maksimal afstand af 12,4 m mellem henholdsvis øst- og vestgavl på de to huse. K12 består af fire sæt tagbærende stolper. Tolkningen af det østligste sæt er en smule usikker, da placeringen ikke er helt præcis i forhold til de øvrige stolpesæt. Med afstanden til det tredje tagbærende stolpesæt fra øst, kan det østligste sætte næppe opfattes som gavlstolper. Det synes oplagt, at stolperne tilhører konstruktionen. De fortolkes derfor som tagbærende stolper.

Vægstolperne var generelt velbevarede omkring husets vestende, mens der ikke kunne dokumenteres vægstolper øst for husets indgangsparti.

I sydvæggen, mellem anden og tredje tagbærende sæt, regnet fra øst, lå en indgang, let indtrukket fra væglinjen og en tilsvarende indgang lå i nordsiden, hvor den dog ikke var lige så markant indtrukket. I indgangspartiet lå to store kogestensgruber (som ikke har fungeret samtidig), hvoraf den ældste lå præcis mellem stolperne i tredje, tagbærende sæt, hvilket viser at indgangsparti og beboelsesdel har stået i åben forbindelse (fig. 11).

At der i tilfældet K12 måske ikke er tale om et almindeligt beboelseshus, viser tre interessante anlæg i huset. I husets østende lå en fin og meget velbevaret kappeovn. Ovne af denne type er ikke almindelige i huse fra bronzealder. Tager man de store kogestensgruber med i betragtningen, har den lille ovn næppe tjent som primær varmekilde i huset, og tanken falder umiddelbart på metalhåndværk. I husets østende kunne endnu to anlæg, der leder tanken hen på metalhåndværk, dokumenteres.

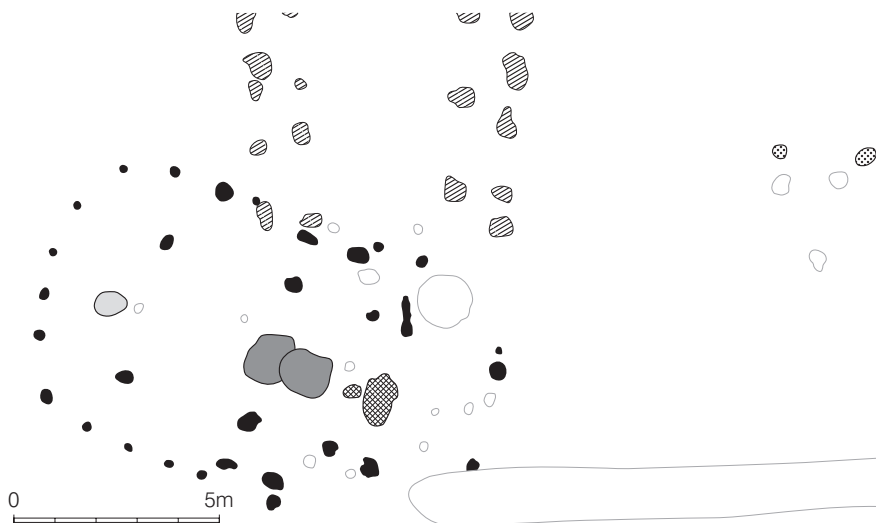

Fig. 11. Detailplan af VAM 1677, K12. Husets længde var omtrent 13 m (en ikke dokumenteret østgavl regnet med) og bredden 6,7 m, hvilket svarer nøje til K8. Med grå er to kogestensgruber markeret, med lysgrå den lille kappeovn i husets østende og med krydsskravering det lille arbejdsområde og den vest for liggende lille, trækulsfyldte grube.

Der er dels tale om et mindre, nedsænket/nedslidt parti meget lig de større nedslidte partier, der er beskrevet ovenfor. Umiddelbart vest for dette sandsynlige arbejdsområde, lå en lille, men dyb, trækulsfyldt grube. Der er taget prøver af både ovn og trækul med henblik på naturvidenskabelig analyse, som dog endnu ikke er foretaget (fig. 12 a + b).

Husenes indbyrdes placering og en opdeling, hvor K8 har tjent til beboelse og stald og K8 som "værksted", taler for, at de to huse er en del af samme husholdning og at de har eksisteret samtidig.

Hesselmed Vest

På lokaliteten Hesselmed har Museet for Varde By og Omegn F i samarbejde

med Aarhus Universitet (FRANDBEN 2011), gennem ti år gravet en velbevaret landsby fra omkring Kr.). En udgravning i 2010 på samme lokalitet, men lidt længere mod vest, gav naturligvis igen forventninger om mere bebyggelse fra ældre jernalder, hvilket da også blev indfriet i form af to langhuse fra nævnte periode (fremlagt i BENTSEN 2011). Nærværende artikel er en kærkommen lejlighed til fyldestgørende at fremlægge den for bebyggelsehistorien interessante bronzealderbebyggelse (fig. 13), K4 består af fire sæt tagbærende stolper med en lidt uregelmæssig placering.

Sporadiske vægstolper er bevaret mod syd; tre små stolpehuller mod nord er tolket rester af nordvæggen. Husets gavle er ikke erkendt, og derfor er længden anslået. Vestgavlen kan være fjernet af en større, recent forstyrrelse, som var dyb nok til at

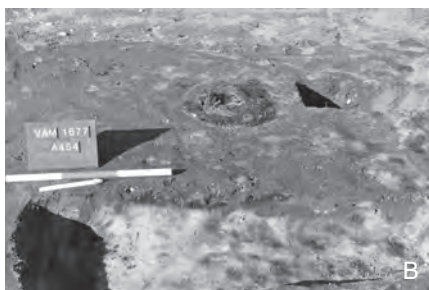
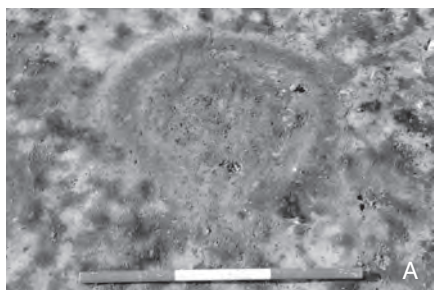

Fig. 12. A: Den afrensede kappeovn, set fra øst. B: Arbejdsområdet med den trækulsfyldte grube i baggrunden, set fra øst.

Tab. 1. Huset er via tre prøver udtaget af tagbærende stolper ¹⁴C-dateret.

Resultatet for A5/X14:	Resultatet for A13/X15:	Resultatet for A14/X16:
68.2% probability	68.2% probability	68.2% probability
751BC (26.6%) 686BC	517BC (68.2%) 410BC	511BC (68.2%) 409BC
667BC (11.2%) 638BC	95.4% probability	95.4% probability
621BC (1.7%) 615BC	735BC (12.2%) 689BC	731BC (8.9%) 691BC
595BC (28.7%) 513BC	663BC (2.5%) 649BC	661BC (1.4%) 651BC
95.4% probability	547BC (80.7%) 402BC	545BC (85.2%) 401BC
756BC (28.4%) 684BC		
670BC (56.4%) 483BC		
467BC (10.6%) 415BC		

eventuelle tagbærende stolper er fjernet, og således kan huset have haft et yderligere sæt mod vest, yderligere ikke bevarede sæt mod øst er næppe sandsynlige. Der kunne ikke dokumenteres indgange (fig. 14).

Der blev ikke gjort daterende fund i konstruktionen, som hustypologisk dateres til yngre bronzealder.

K₃ er et lille, kvadratisk "ni-stolpe anlæg". Den centrale stolpe tolkes som en del af en tagbærende konstruktion, der også hviler på de øvrige, otte stolper. Således giver det ikke meget mening at separere tagbærende stolper og vægstolper i et anlæg af denne type.

Anlæggets orientering svarer ikke til de øvrige huse fra bronzealder, men det mest

sandsynlige er alligevel at K₃ skal opfattes som et udhus til K₁ eller K₄.

Et enkelt fund af et ukarakteristisk sideskår antyder en datering til bronzealder.

K₁ er et meget velbevaret hus bestående af syv (måske otte) tagbærende stolpesæt. I den nordlige række af tagbærende stolper står en stolpe (nr. seks regnet fra øst), som ikke sikkert kan tolkes ind i konstruktionen.

Stolpesætningen afslører tydeligt at østenden er stald, da de tagbærende stolpesæt her står tæt og taktfast. Større afstand mellem de tagbærende sæt har skabt et rummeligt indgangsparti og ikke mindst en rummelig beboelsesdel mod vest.

Vægstolperne er velbevarede i både nord og syd, og dermed undrer det, at vestgavlen

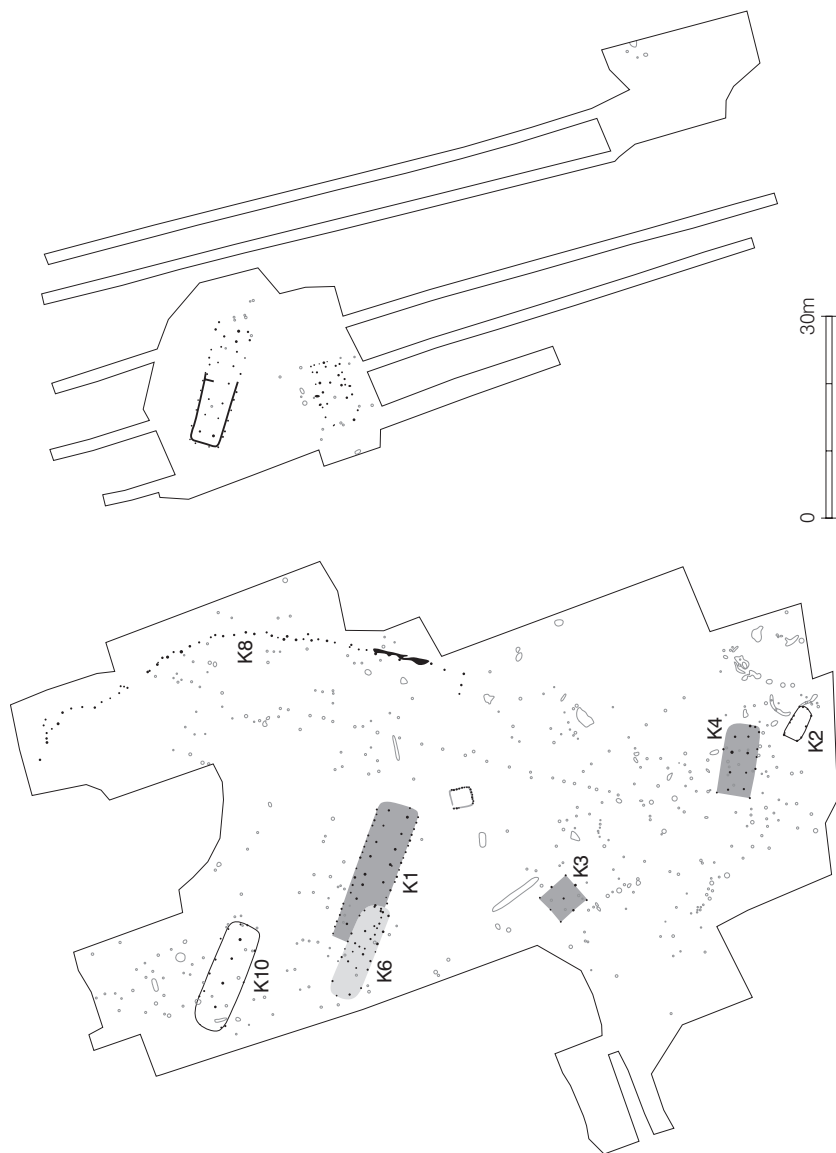

Fig. 13. Oversigtsplan VAM 1652, Hesselmed Vest. Med grå farve er hustomterne fra bronzealderne fra udgravningen ses det lange hegn K8.

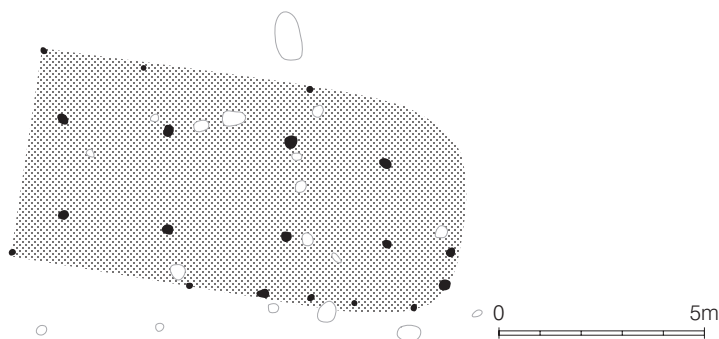

Fig. 14. Detailplan VAM 1652, K4. Huset var ca. 11 m langt og 5,2 m bredt.

ikke var bevaret; i østgavlen var en enkelt stolpe bevaret. Mellem femte og sjette tagbærende stolpesæt (regnet fra øst, fraregnet den usikre stolpe beskrevet ovenfor) kunne modstående, fra væglinjen let indtrukne indgange dokumenteres (bedst bevaret i nordvæggen). En enkelt, lille stolpe i flugt med den søndre række af tagbærende stolper synes at tilhøre østgavlen; en tilsvarende stolpe i vest er mere problematisk i det den synes at antyde en ret vestgavl. Udover de to nævnte var der ikke spor efter husets gavle.

Uden bevarede gavle kan husets længde anslås til at være omkring 23 m, bredden er 6,1 m. I huset fandtes ingen spor efter indretning eller kogestensgruber.

Huset er dermed ret sikkert dateret til yngre bronzealder, formentlig per. VI. Den meget sparsomme keramik fra stolpehullerne kan ikke præcisere dateringen.

Som noget ganske usædvanligt blev der i udgravningen dokumenteret et langt hegn med et meget organisk forløb. Hegnet i sig selv er ikke dateret. Samtlige stolper blev snittet, men den smule dårligt bevarede keramik, der blev fundet i stolperne, var ikke daterbar. Stolpehullerne var meget påvirkede af dyregange, så naturvidenskabelige

dateringer blev fravalgt. Men det virker oplagt at tolke hegnet sammen med det store hus, K1. Hegnet synes at slå et knæk mod vest, som korresponderer meget fint med K1s sydvæg. Hegnet kunne, på grund af en jernbanedæmning, ikke forfølges længere mod nord. Det kan dermed ikke afgøres om hegnet oprindeligt har dannet en halvcirkel nord om gården, eller om det måske har stødt op til det vådområde, som den lille bæk, "Mejeri-grøften", i dag er en rest af.

En funktion af hegnet er naturligvis væsentligt at forsøge at klarlægge, ikke mindst i forbindelse af en diskussion om ressourcerområder nedenfor. Men det virker ikke som om hegnet har haft en afgrænsende funktion af et primært ressourcerområde, altså som en afgrænsning af "vores" kontra "deres". Hegnet har snarere haft en funktion i forbindelse med kvæghold.

Ovennævnte hus overlæjres af den langt dårligere bevarede hustomt K6, som oprindeligt må have haft (mindst) syv tagbærende stolpesæt, hvoraf der kun er bevaret spor efter i alt otte stolper, trods intensiv eftersøgning.

Sporadiske vægstolper er bevaret i både nord- og sydvæg, men husets overordnede bevaringsgrad er så dårlig, at der ikke

Sammenfatning

kan siges meget mere om huset. Den relative ringe afstand mellem de tagbærende stolper kunne antyde, at der er tale om hustomt fra ældre jernalder, hvilket understøttes af husets formodede bredde.

Huset er så ringe bevaret at det næsten ikke giver mening at anslå en længde, men forsøgsvis foreslås en længde på ca. 14 m, bredden er ca. 4,3 m.

Der blev ikke gjort daterende fund i stolp hullerne, men huset er stratigrafisk yngre end K₁, men kan ikke dateres yderligere.

Som det fremgår, har museet efterhånden dokumenteret en del bebyggelse i Oksbøl-området, som må opfattes som de mere eller mindre direkte forgængere til den omfattende bebyggelse fra ældre jernalder, som også er dokumenteret i området. Allerede nu åbner det for en diskussion af bebyggelsesudviklingen i området, subsistensøkonomiens ressourcemerter og naturligvis dateringsproblematikken.

Det er ikke let at definere et primært ressourcemerter for gårdene fra yngre bronzealder i området, men det er oplagt at opfatte den nærliggende Ho Bugt med sine marine ressourcer og de våde, grønne enge, som en del af et sekundært ressourcemerter, som alle gårde naturligvis har haft del i. De bebyggelser, der ligger længst væk fra bugten, har i fugleflugt knapt tre kilometer til den nuværende kystlinje³. Således

3 Vandstanden i Ho Bugt i bronzealderen lå et stykke lavede end den nutidige. En præcis beregning af kystlinjen i bronzealderen er ikke umiddelbart mulig på grund af den omfattende sedimentering, der er foregået i bugten. Vandstanden lå omtrent 4 m lavere omkring 500 f. Kr. end den gør i dag (PEDER-

SEN et al. 2009).

må det være oplagt at der kan være foregået både fiskeri og indsamling, og fiskeri har spillet en rolle i bronzealderen (APPEL/PANTMANN 2012).

I en spredt enkeltgårdsbebyggelse som den, der indtil nu er påvist i området, er det næppe muligt at definere et primært ressourcemerter, og bebyggelserne sandsynligvis har ligget så spredt at der ikke har været et behov for at afgrænsning i bronzealderen⁴.

At området er attraktivt (måske med nærheden til Ho Bugt som en afgørende faktor?), er oplagt. Fra stenalder findes (naturligvis) et stort antal løsfund (og et kulturlag samt en par mulige hustomter fra Enkeltgravskultur): Ældre bronzealder er muligvis repræsenteret ved et hus (VAM 1685 Sønderbøl, under bearbejdning), yngre bronzealder er fremlagt ovenfor, førromersk jernalder er repræsenteret i flere udgravninger (VAM 1232; VAM 1302; VAM 1551): Romersk jernalder findes på Hesselmed (VAM 1179, FRANSEN 2011), germansk jernalder i Oksbøl (HATT 1948) samt på to udgravninger lidt længere mod øst (VAM 1666 Tarpbagevej 49; VAM 1736 Tarp Hagevej 57) og vikingetid i Oksbøl (VAM 1482 Østparken; VAM 1677 Møllemarksgård 2011, (se GRUNDTVAD/BENTSEN 2011).

En tradition synes at være erkendelig i husenes orientering, idet næsten alle huse er orienteret ens. Husene ligger ikke stringent orienteret ØV, men med en drejning mod NV-SØ. En registrering af kompas-

SEN et al. 2009).

4 Martin Mikkelsen har for bronzealderbosættelserne på Ås-højderyggen i Thy argumenteret for at det var rent topografiske forhold, der udgjorde afgrænsningerne mellem bebyggelserne (MIKKELSEN 1996, 116 ff.).

retningen for husene på VAM 1677 Møllemarksgård 2011, viser at de alle er orienteret med en variation på nogle få grader omkring 290 grader, VNV–ØSØ. Størsteparten af husene på VAM 1685 Sønderbøl ligger også orienteret i samme retning (MØLLER 2011, 201). Hvad man i bronzealderen har orienteret husene efter er uvist, men den meget uniforme orientering af husene viser en velfunderet tradition, hvor man har orienteret husene efter samme metode eller synlige objekt i landskabet⁵.

En velkendt træk i langhuse fra ældre jernalder, den stembrolagte eller forsænkede staldende, synes nu at have sin oprindelse i yngre bronzealder. Der er indtil nu dokumenteret to sikre (måske tre) hustomter med forsænkede områder i staldenden. Selvom der i et af tilfældene er dokumenteret en del sten (Hus 1, VAM 1463, se ovenfor), er der næppe tale om rester en af regulær stembrolægning på dette tidlige tidspunkt. Det bliver interessant at følge hvorvidt der i fremtiden dukker flere eksempler på dette særtræk op.

Langhuset gennemgår fra yngre bronzealder til førromersk jernalder en udvikling, som allerede nu kan beskrives med lokale eksempler. I artiklen her er fremlagt en række huse fra yngre bronzealder, som viser at en række nye elementer kommer til i ældre, førromersk jernalder. I yngre bronzealder er gavlene stadig afrundede, mens de allerede i ældre, førromersk jernalder er rette (se LAURIDSEN 2011, 45). I ældre bronzealder er husene bygget med en bul-

vægskonstruktion, som de små, tætstillede vægstolper, der er almindelige i yngre bronzealder ikke kan afspejle (ETHELBERG *et al.* 2000, 195). De små, tætstillede vægstolper i yngre bronzealder afspejler snarere en lerklinet fletværkskonstruktion. Lerklinede fletværksvægge er også normen i ældre jernalder, men her bliver det almindeligt at endnu mindre stolper placeres i en væggrøft, som dog oftest kun findes omkring husets staldende (BENTSEN 2011, 31; LAURIDSEN 2011, 45).

Kontinuitet

En mere præcis forståelse af bebyggelsen udvikling, både hvad angår hustypologi og en mere overordnet, strukturel udvikling, hæmmes naturligvis meget af det faktum at i skrivende stund er kun et af husene fra yngre bronzealder ¹⁴C-dateret⁶. Den generelle erfaring fra udgravningerne er, at der er meget få oldsagsfund, der kan datere husene og at man dermed er henvist til ¹⁴C-dateringer af egnet materiale for bedre dateringsmuligheder. Bebyggelserne fra ældre jernalder er generelt langt bedre daterede via et omfattende keramikmateriale.

Bebyggelsestætheden er en interessant problematik, som museet vil sætte fokus på i fremtiden. I yngre bronzealder udgøres bebyggelsen af enkeltgårde, men med hvilken afstand har disse gårde ligget, og hvor mange gårde har eksisteret samtidig?

5 Leo Webley har analyseret orienteringen af en lang række hustomter fra ældre jernalder i Danmark i forhold til fremherskende vindretninger og konkluderer at vindretning alene ikke er afgørende. Webley påpeger desuden af opfattelsen af "kompassretninger" i oldtiden ikke har været den samme som i dag. Orientering efter solen eller andre

himmellegemer har afgjort variationer i den fortidige "definition" af en retning (WEBLEY 2008, 56 ff.).

6 Fra en række af husene på den store udgravning, VAM 1685 Sønderbøl, som endnu er under bearbejdning, er der udtaget prøver til ¹⁴C-datering.

I sin foreløbige publikation af resultaterne fra Sønderbøl har Niels Algreen Møller påpeget at seks-syv gårde kan have eksisteret på samme tid på den sydlige del af bakkeøen omkring Sønderbøl⁷ (MØLLER 2011, 200 ff.).

For en enkelt gård, K8/K12 på Møllemarksgård 2011 (se ovenfor) er der argumenteret for at en gårdsenhed består af to huse. Her er husenes generelle orientering, som synes at være meget uniform i hele området, ikke en del af argumentationen. De to huse er af meget forskellige størrelse og ligger i præcis forlængelse af hinanden. Man kunne argumentere at gården er et eksempel på husenes levetid og kernefamilien livscyklus – således at det lille K12 efterfølges af det større K8, at bedsteforældrene bliver boende i K8, mens den nyetablerede familie med børn flytter ind i et nybygget K12 (HERSCHEID 2009, 156 ff.). Men den specialiserede funktion, som K8

synes at have haft, taler imod den tolkning, og de to gårde opfattes som samtidige og som tilhørende en og samme husholdning. Samme fænomen, to huse i direkte forlængelse af hinanden, er også dokumenteret på Sønderbøl (MØLLER 2011, 202 f.). Såfremt tolkningen er korrekt, er erkendelsen af gårdsenheder med to langhuse en vigtig brik i forståelsen af bebyggelsesmønstret i området i yngre jernalder.

Staklader og udhuse er dokumenteret i forbindelse med mindst to sikre hustomter fra yngre bronzealder i området, og mindst to staklader på Sønderbøl (MØLLER 2011, 201) synes at høre til hustomter fra yngre bronzealder. Staklader/udhuse fra bronzealderen er ikke længere et særsyn, da de blandt andet er dokumenteret ved Hemmed Kirke på Djursland, (BOAS 1993, 133), på flere lokaliteter omkring Viborg (MIKKELSEN 2012, 43 ff.) og i Sønderjylland (ETHELBERG et al. 2000, 224 f.).

7 En samlet gennemgang af de senest fremkomne hustomter fra yngre bronzealder i området, fra både Hesselmed Vest (VAM 1652), Møllemarksgård 2011 (VAM 1677) og

Sønderbøl (VAM 1685) vil blive fremlagt i en senere artikel når alle ¹⁴C-dateringer er udført.

Litteratur

- Appel/Pantmann 2012: L. Appel/P. Pantmann, Korn som agn. Skalk, nr. 5, 2012, 3–5.
- Bentsen 2011: L. C. Bentsen, Hesselmed Vest – Hesselmeds forgænger? I N.A. Møller/S.S. Quistgaard/S.F. Jensen (red.), Nyt fra Vestfronten. Nord- og vestjyske bebyggelser fra ældre jernalder. Arkæologiske Skrifter 10 (København 2011) 27–34.
- Boas 1993: N.A. Boas, Late Neolithic and Bronze Age Settlement at Hemmed Church and Hemmed Plantation, East Jutland. Journal of Danish Archaeology vol. 10, 1991, 119–135.
- Ethelberg et al. 2000: P. Ethelberg/E. Jørgensen/D. Meier/D. Robinson, Det Sønderjyske Landbrugs Historie. Sten- og Bronzealder. Haderslev 2000.
- Frandsen 2011: L.B. Frandsen, Stenlægning på stenlægning. Hesselmed-udgravningerne. I N.A. Møller/S.S. Quistgaard/S.F. Jensen (red.), Nyt fra Vestfronten. Nord- og vestjyske bebyggelser fra ældre jernalder. Arkæologiske Skrifter 10 (København 2011) 21–26.
- Grundvad/Bentsen 2011: B. Grundvad/L.C. Bentsen, Stenhuggeren, bronzestøberen og vikingebonden. Fortsatte udgravninger på Møllemarksgård. Opdatering. Årbog for Museet for Varde By og Omegn & Ringkøbing-Skjern Museum 2011, 188–198.
- Hatt 1948: G. Hatt, En Boplads fra Germansk Jernalder i Oksbøl. Fra Ribe Amt 1948, 36–59.
- Herschend 2009: F. Herschend, The Arly Iron Age in South Scandinavia. Social order in settlement and Landscape. Opia 46 (Uppsala 2009).
- Kristiansen 1999: K. Kristiansen, Symbolic structures and social institutions. The twin rulers in Bronze Age Europe. I A. Gustafsson/H. Karlsson (red.), Glyfer och arkeologiska rum – en vännbok til Jarl Nordbladh. GOTARC Series A. Vol. 3 (Gothenburg, 1999) 537–552.
- Lauridsen 2011: J.G. Lauridsen, Enkeltgårde ved Alslev. I N.A. Møller/S.S. Quistgaard/S. F. Jensen (red.), Nyt fra Vestfronten. Nord- og Vestjyske bebyggelser fra ældre jernalder. Arkæologiske Skrifter 10 (København 2011) 43–48.
- Nielsen/Mikkelsen 1985: J. Nielsen/M. Mikkelsen, Nybro. En grav fra yngre stenalder og en boplads fra yngre bronzealder. Mark og Monte 1985, 55–62.
- Mikkelsen 1996: M. Mikkelsen, Bronzealderbosættelserne på Ås-højderyggen i Thy. I J.B. Bertelsen/M. Christensen/M. Mikkelsen/P. Mikkelsen/J. Nielsen/J. Simonsen, Bronzealderens bopladser i Midt- og Vestjylland (Skive 1996) 110–123.
- Møller 2011: N.A. Møller, På kanten af marsken. Opdatering. Årbog for Museet for Varde By og Omegn & Ringkøbing-Skjern Museum 2011, 201–208.
- Pedersen et al. 2009: J. B. T. Pedersen/S. Svinth/J. Bartholdy, Holocene evolution of a drowned melt-water valley in the Danish Wadden Sea. Quarternary Research 72, Washington.
- Webley 2008: L. Webley, Iron Age Households. Structure and Practice in Western Denmark, 500 BC – AD 200. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 62 (Højbjerg 2008).